

ULOGA SISKA U DOBA ISTOČNE KRIZE I BOSANGKOG USTANKA 1875-1878. GODINE

Dragutin P a v l i č e v i ć

Autor razmatra ulogu Siska u istočnoj krizi i tijekom bosanskog ustanka 1875-78. godine.

Poboljšanju ionako dobrog geoprometnog položaja grada Siska u drugoj polovici 19. stoljeća pridonijele su poglavito tri činjenice. Prva je orijentacija Habsburške Monarhije prema Bosni i dalje prema Istoku, osobito nakon poraza što ga je 1866. doživjela u ratu protiv Pruske i Italije. Austrija je tada bila izbačena iz njemačkog Reicha i morala je tražiti životni prostor na jugoistoku u čemu joj je nakon 1871. pomogla i ujedinjena Njemačka. Tomu je pridonijela i izgradnja željeznice od Beča prema Trstu i njezin odvojak koji je 1862. preko Zagreba povučen do Siska. Na to se nadovezala mađarska željeznička politika i izgradnja pruga od Budimpešte prema Rijeci i Zemunu, zatim i Turska koja je podigla prugu Banja Luka - Bosanski Novi (kasnije preko Kostajnice spojena sa Siskom). Usporedo s tim rasla je i važnost riječnog prometa i uloga Siska kao putničke i teretne luke.

Sve te promjene dovele su do teritorijalne i gospodarsko-političke integracije Hrvatske koja je započela razvojenjem Vojne krajine 1871. i njezinim potpunim ukidanjem 1881. godine što je omogućilo i pretvaranje Vojnog i Civilnog Siska u jedan jedinstveni grad (1873/4) i njegovo čvršće povezivanje s prirodnim zaleđem na području bivše Vojne krajine, osobito s Petrinjom, Glinom, Kostajnicom i Dvorom, s rudnicima željeza oko Bešlinec, Gvozdanskog i Topuskog. Međutim, razvoj željezničkog prometa istisnuo je stari plovni put Kupom do Karlovca, a to znači i Petrinju kao luku. Taj je grad 1881. prestao biti i stožerno sjedište Druge banske pukovnije i u regijskom utjecaju sve više prepuštao svoje vodeće mjesto Sisku koji je i po broju stanovnika uskoro nadmašio Petrinju. Potkraj 19. stoljeća Sisak kao prometno i trgovačko središte postaje nezaobilazna točka u srednjohrvatskom trokutu sa Zagrebom i Karlovcem.

Hercegovački, a odmah zatim i bosanski ustanak u ljeto 1875. godine, ulazak Srbije i Crne Gore u rat 1876, interes malih balkanskih država za tursko naslijeđe i istovrsni interesi velesila s Austro-Ugarskom i Rusijom na čelu, otvorili su veliku istočnu krizu, a to znači i rješavanje istočnog pitanja na štetu Turske koju je u ratu 1877/78. potukla Rusija i približila se s vojskom Carigradu. U tom su računice našle i političke stranke, odnosno trgovci, tvorničari, bankari iz Hrvatske, Dalmacije, Slovenije, Vojvodine, ali i udaljene Češke, Italije, pa i Francuske i Velike Britanije. Prema Bosni i Hercegovini krenuli su dobrovoljci da pomognu ustanak, za njima novinari da

ga opisuju, pa šverceri oružja, agenti raznih službi i država, vojni specijalisti, diplomatski predstavnici, ali i avanturisti raznih boja. Uz granicu prema Bosni pojačane su straže, vojničke posade, oružništvo, a u gradovima u pozadini kao što su Sisak, Petrinja, Kostajnica osjetila se velika živost koju su pojačali brojni prebjeci iz Bosne i s njima turski uhode.

O ulozi Siska i njegova zaleđa u doba velike istočne krize ne postoje pojedinačni radovi, nego se u djelima posvećenim bosanskom ustanku mogu naći podaci i za taj kraj.¹ Isto tako u raspravama koje se bave ulogom Hrvatske u tom ustanku² ili pak pojedinih istaknutih hrvatski ličnosti,³ radu odbora za pomoć i zbrinjavanju bosanskih prebjega u Hrvatsku.⁴ Boljem poznavanju zbivanja u Sisku i okolici u doba bosansko-hercegovačkog ustanka pridonijelo je publiciranje građe o prepisci između bana Ivana Mažuranića i sisačkog gradonačelnika Franje Lovrića⁵ i ustanički dnevnik Petra Karadorđe-vića-Mrkonjića.⁶

1. STRANI PUTOPISCI O SISKU UOČI USTANKA 1875.

Francuz Charles Yriarte (Irijart)⁷ i Englez Artur J. Evans⁸ krenuli su kao novinari u Bosnu u doba ustanka 1875. Išli su preko Zagreba, Siska, Kostajnice i dvora i ostavili o tim krajevima i ljudima zanimljive i vrijedne zapise potkrijepljene vlastoručnim crtežima. U svom putopisu Sisku i Banskoj krajini posvetio je Yriarte jedno poglavlje⁹ s nekoliko crteža, ali nažalost ni jedna nije iz grada Siska. On tvrdi kako su mu Sisak prikazali kao grad »od izuzetne važnosti«, ali ga je ulazak u njega razočarao jer je to bila samo ravnica, poput mađarske puste. Ipak, zapazio je njegov izniman smještaj: »Sav svoj značaj grad duguje svom izuzetnom položaju na obali ri-

¹ O hercegovačkom i bosanskom ustanku 1875-1878. pisali su uglavnom srpski povjesničari, npr. V. Krsić, V. Relagić, V. Cubrilović i M. Ekmečić, a od hrvatskih tek u novije vrijeme J. Grabovac, D. Pavličević, S. Peričić, A. Nikić, N. Beritić i još poneki. Srpski povjesničari pristupali su ustanku kao svom nacionalno-oslobodilačkom pokretu ili agrarnoj revoluciji, a Bosnu i Hercegovinu su tretirali kao »srpsku zemlju« i zbog toga ne vide u njoj nikoga osim Srba, dok Hrvate i Muslimane smatraju samo katolicima ili Srbima islamske vjeroispovjesti. Takav pristup npr. V. Cubrilovića još je prije 60-ak godina kritizirao V. Masleša. Posebno se nekritično pisalo između dva svjetska rata kad su Karadorđevići postali vladajuća dinastija, pa su npr. favorizirali ustanak nevesinjskih Srba - »Nevesinjsku pušku« iako je činjenica da su Hrvati u Popovu polju - u Gabeli počeli ustanak dva tjedna prije.

² D. Pavličević, Odjek bosanskog ustanka (1875-1878) u sjevernoj Hrvatskoj, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 4, Zagreb 1973, 121-196.

³ Isti, F. Rački i istočno pitanje, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, vol. 9, Zagreb 1979, 185-216; Isti, A. Starčević prema bosansko-hercegovačkom ustanku 1875-1878. i istočnom pitanju, Revija 6, Osijek 1971, 111-120; Isti, Politička djelatnost I. Mažuranića, Vinodolski zbornik V, Crikvenica 1988, 103-124.

⁴ D. Pavličević, Odbori za pomaganje i bosanski prebjeci u sjevernoj Hrvatskoj tijekom bosansko-hercegovačkog ustanka 1875-1878, Radovi IHP 7, Zagreb 1975, 219-248.

⁵ Marko Andrijić, Prvi sisački načelnik F. Lovrić i bosansko-hercegovački ustanak 1876-1878, Paralele 10-11, Sisak 1968, 5.

⁶ Dnevni zapisi jednog ustaša (ustanika, D. P.) o bosansko-hercegovačkom ustanku 1875-1876, Miscellanea-Mešovita grada, Istorijski institut Beograd, knj. VII, 1979, 17-147.

⁷ Napisao je knjigu *Bosnie et Herzegovina-souvenirs de voyage pendant l'insurrection*, Paris 1876, koju je preveo V. Ošipov, a izdana je u Sarajevu kao: *Bosna i Hercegovina-putopis iz vremena ustanka 1875-1876*, 1981.

⁸ U Londonu je 1877. objavio knjigu: *Through Bosnia and Herzegovina on foot the insurrection, August and September 1875*, koju je u Sarajevu preveo M. Drecun i 1973. je objavljena kao: *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875*.

⁹ Yriarte, n. dj., 36-47. Poglavlje IV. nosi naziv *Sisak. Grad. Moja poznanstva u Sisku. Ulazimo u vojnu krajinu. Put od Siska do Austrijske Kostajnice. Njen položaj. Ulazak u Tursku. Turska Kostajnica*, itd.

jeke; tu je polazna stanica hrvatske željezničke pruge,¹⁰ izgrađen je na ušću Kupe, široke rijeke koja se jednu milju dalje uliva u Savu i čini granicu između Hrvatske i Vojne krajine. Do prije nekoliko godina postojala su dva grada, Vojni i Civilni Sisak; od 1874. cijela teritorija je civilna i zauzima znatan prostor na obje obale Kupe; oba dijela grada povezuje drveni most ogromnih dimenzija, čudnog oblika i rađen ukrasnim malterom.¹¹

Obrazovani je Francuz imao izuzetan dar zapažanja, osjećaj za život grada i pravu mjeru u opisu prilika: »Mada je Sisak važan trgovački centar i banovinsko skladište žita,¹² on izgleda kao selo; s jarcima i lijevama na kojima raste trava, utoliko su veće što kuće, jako niske, sa svojim zelenim kopcima i pločicama osiguravajućeg društva, dosta slične na one kabine što se uzdižu na palubama teretnih brodova. (...) Svakoga časa prođe po neki Hrvat, samo u bijeloj suknjici i preširokim platnenim hlačama, koji vodi naporedo po 12 konja, međusobno vezanih običnom nešto labavijom uzicom; na okukama jahač koji bezglavo juri na prvom konju, sve ih vješto zaokrene jednim udarcem biča, tako da se nađu u koloni po jedan.«¹³

Opisao je i sisačku luku na rijeci Kupi: »Rijeka Kupa, koja dijeli grad nadvoje, teče između strmih obala; vodostaj je nizak, brodovi s ravnim dnom, veliki kao parobrodi, koji po čitavoj svojoj dužini imaju drvenu konstrukciju u obliku kuće s prozorčićima na izlomljenom krovu, služe za prijevoz hrastovine iz mađarskih i bosanskih šuma¹⁴ i dužice za bačve, Dunavom do Beča za Trst, a odatle za Marseilles. Strme obale su izlokane od visokih voda, na smjenu posljednjim gradskim kućama, prema Pogorelcu, dolaze voćnjaci i drvene kolibe, zatim Kupa skreće, njene se obale spuštaju, njene vode bježe prema Karlovcu, i više ni jedno uzvišenje ne narušava ravnu crtu horizonta, na kojoj se ucrtavaju crni dimnjaci bagera usidrenih na okuci rijeke.«¹⁵

Zapazio je ispravno da je Sisak i trgovački, a ne samo riječkolučni grad: »Trgovina je ovdje znatna; grad će imati veliku budućnost ako se ikad završi njegova željeznica; njome je povezan s Bečom, a preko Save, nekoliko kilometara dalje, sa Istokom; čak bi trebalo da veza ide do Carigrada, da je ostvarena izgradnja planirane trase od koje su gotovo samo dva krajnja kraka. U međuvremenu, bogatstvo ovoga kraja čini trgovina drvetom. Izgleda da su se neki poduzimljivi¹⁶ Francuzi, koji su izbjegli iz Alzacea nakon njegova osvajanja nastanili nekoliko milja odavde i došli na čelo velikog drvenog poduzeća koje odlično posluje.«¹⁷

Iz Siska je Yriarte krenuo sisačkom Pošavinom, zapravo obroncima prema Kostajnici, pa je opisao i sela uzduž današnje ceste prema Sunji i dalje krajiški dio do Kostajnice. On piše: »... prolazimo kroz Pračno, Novo Selo, Komarevo, Binjski Kut, Majur, Panjane - sela s jednoobraznim drvenim koli-

¹⁰ Pisac naziva željezničku prugu hrvatskom, a to je bio najistočniji dio austrijskih željeznica. Kasnije se pruga od Budimpešte, preko Zagreba do Rijeke gradi kao vlasništvo mađarskih državnih željeznica (MÁV).

¹¹ Yriarte, 36-37. Ne može se prihvatiti njegova tvrdnja da je od 1873. sav taj kraj »civilni« jer je to konačno bio tek od 1881, a u nekim stvarima od 1883. Naime, proces razvojačenja nije išao tako brzo.

¹² Sisak je bio glavna luka za pretovar žita koje je išlo do izgradnje željeznice 1862. Kupom do Karlovca, a otada pretežno željeznicom, osobito nakon izgradnje pruge Zagreb-Rijeka 1873.

¹³ Yriarte, n. dj., 37.

¹⁴ Najveći dio hrastovine išao je iz slavonskih hrastika, a ne iz bosanskih i mađarskih šuma čija je kvaliteta bila slabija.

¹⁵ Yriarte, n. dj., 37.

¹⁶ Nakon što su Nijemci 1871. zauzeli Alzace i priključili ga upravo ujedinjenom Njemačkom Reichu.

¹⁷ Yriarte, n. dj., 38.

bama, koja u dlaku sličice na tursko. Karakterističan znak tih zaselaka je veliki đaram u obliku kantara iznad svake kuće, koji pokreće kamen, za protivteg vedru za vadenje vode. Prolazimo tuda u vrijeme žetve; iza ograda, na gumnima ispred koliba, konji idu ukrug, vezani za kolac u sredini, da bi se zmo odvojilo od slame. To je područje Vojne krajine; na raskršćima je na velikim pločama ispisano ime sela, broj regimenta i kompanije (tj. pukovnije i satnije, D. P.) kojima pripada ili je pripadalo; svi muškarci nose plave kape sa štitom i bakrenim brojem,¹⁸ a ženske su nošnje veoma osobite. Pod strehom svake kolibe, zaštićeni od kiše, vise vijenci kukuruza; to je prilično lijep ukras, a na prozorskim kopcima suše se na zraku vijenci duhana; ova graničarska sela imaju tu povlasticu da mogu slobodno od monopola sijati, brati i trošiti duhan.¹⁹

Gotovo istodobno proputovao je i opisao dio Hrvatske sa Siskom i Arthur J. EVANS, (1851-1941) kasnije poznati engleski arheolog i istraživač minojске kulture na Kreti. Nakon Zagreba koga je također opisao, doputovao je u Sisak u kojem je vladala užurbanost i gužva izazvana ustankom. Odsjao je u jednom sisačkom svratištu gdje piše: »Ovdje su mnogi bosanski trgovci iz Bihaća, Sarajeva i drugih gradova, radi trgovine žitom ...«. ²⁰ Opisao je ostatke rimske Siscije čije se iskrivljeno ime nalazi i u današnjem nazivu grada, dao je kratak pregled povijesti Siska i upustio se u proricanje bolje budućnosti grada koji ima tako dobar položaj, ali je zapazio da ravnica, rijeke i močvare mogu izazvati i ekološke probleme: »I bez naročitog dara za proročanstvo čovjek može da predvidi slavnu budućnost ovoga grada i da predskazuje da će Sisak uskoro ponovno postići sjaj rimske Siscije, čije funkcije, kako smo vidjeli, još uvijek u izvjesnoj mjeri vrši. On će ih sigurno proširiti i unaprijediti, jer mu je ostalo u nasljeđe, zbog određenog prirodnog položaja, da bude veliki komercijalni emporij i ima znakova da će se uskoro ispuniti njegova sudbina. Sisak je već određen kao mjesto kroz koje će prolaziti željeznica i vezivati zapadnu Evropu sa Stambolom, i, eventualno, sa dalekim Orijentom ...«. Tu je i pretpostavka da će »moderna nauka i isušivanje izliječiti nezdravo stanje sisačke atmosfere.« ²¹

Nakon što je opisao antičku Sisciju, Evans nastavlja sa Siskom 19. stoljeća koji »stiće bogatstvo trgovinom, transportom žitarica. Ovamo se dopremaju kukuruz i pšenica iz bogatih i plodnih naplavljenih ravni Banata i Posavine i iz unutrašnjosti Bosne, i to Savom i pritokama, jer je Sisak upravo mjesto gdje se račva put ka sjeveru i zapadu; i prema Trstu i Rijeci, Sisak stvarno stoji u istom položaju, s obzirom na saobraćaj između Dunavskog bazena i Jadrana, i u istom odnosu kao što je njegov rimski predek stajao prema Akvileji.²² U stvari, Sisak ima samo dvije poslovne sezone u godini: u proljeće, kad se obavlja kukuruzna sjetva, i žetvu žita tokom avgusta i septembra.²³ Stalno stanovništvo mjesta broji oko 3.800, ali se tokom ove dvije sezone udvostruči, kako kažu, čak i utrostruči. Kao i

¹⁸ Krajišnici su često i izvan službe nosili svoje vojničke kape na kojima je bio upisan broj satnije kojoj je pripadao.

¹⁹ Yriarte, n. dj., 40. Kad je kasnije Vojna krajina sjedinjena s Hrvatskom, a to znači i s Ugarskom, duhan je postao državni monopol i nije ga smio saditi nitko, osim posebno odabranih proizvođača koji su sav prinos morali prodati državi. To je bio jedan od uzroka nezadovoljstva seljaka u banskom okrugu koje je došlo do izražaja u nemirima 1883. koji su se osjetili i u Sisku.

²⁰ A. J. Evans, n. dj., 105.

²¹ Isto, 110

²² Akvileja je danas neznatan gradić između Trsta i Venecije, a u antičko i ranosrednjovjekovno doba bio je važno središte i sjedište akvilejskih patrijarha.

²³ Evans je vrijeme žetve pomaknuo za najmanje mjesec dana kasnije što je i shvatljivo jer je došao iz sjevernih krajeva gdje vegetacija nešto kasni.

položaj mnogih drugih rimskih gradova, tako i ovaj grad nije danas onako zdrav kao što je bio u ranije doba, a čudna bolest hemeroida epidemično se pojavljuje ovdje. Sve gorem zdravstvenom stanju mnogo su pridonijeli i sami stanovnici Siska, jer su uveliko uništili ogromne okolne šume: dalje neka ljekari bolje objasne uzroke«. ²⁴

Putopisac je zapazio i prizore svakodnevnog života Siščana toga doba, njihova veselja, igre i pjesme: »dok smo razgledali negdašnji vojnički dio grada, gdje su kuće, sada stanovi običnih seljaka Vojne granice, većim dijelom prave kolibice prema sjajnim kućama građanskog dijela grada, pozdravili su nas, iz obližnje vinare, neobični zvuci bančenja. Stupili smo unutra i našli se usred hrvatske zabave: orkestar od četiri čovjeka tandrkao je, cičale su tambure i tamburice kao da se radi za spas života, a sve je bilo praćeno neobičnim muvanjem, vitlanjem i trupkanjem! Izvodili su ples koji je poznat kod njih kao čardaš, kod Nijemaca kao »Krostisch«, ali Hrvati kažu da su ga naučili od Ugra. Igru su, upravo, izvodile samo žene, ali je često u igru ulazilo mnogo nametljivih muškaraca«. ²⁵

Isto tako je zamijetio ljepotu domaćih žena koje su bile »nesumnjivo ljepše od prosječne sjevernonjemačke seljanke. Njihove su kosa pretežno svjetlijih boja (...) I njihove oči bile su većinom plave. Tu je bila i jedna djevojka ipak ljepša od svih ostalih. Imala je tamne oči bademove boje i vrane kose. To je neobičan tip, koji čovjek katkad sreće u južnoslavenskim predjelima. Ta je ljepotica zalutala iz sunčane zemlje (...) nezakopana u harem, već slobodna i pokretna u lakoj hrvatskoj svili«. ²⁶ Iznio je Evans i zanimljiv podatak o životu seljaka sisačke okolice u velikim kućnim zadrugama i dodao kako je u tom kraju bilo zadruga koje su imale nevjerojatnih 300 članova. ²⁷ Svjedoči također o postojanju intenzivne hajdučije ²⁸ u Posavini, Pokuplju i Baniji, ali i o velikoj užurbanosti i metežu koji je zavladao u tom kraju nakon izbijanja ustanka. ²⁹

2. SISAČKI ZASTUPNIK MAKANEC POKREĆE PITANJE POMOĆI BOSANSKIM PREBJEZIMA

Milan Makanec, istaknuti pravnik, sisački i petrinjski odvjetnik, karlovački i od 1875. sisački zastupnik lijeve orijentacije u Hrvatskom saboru pokrenuo je mnoga osjetljiva pitanja u Hrvatskoj sedamdesetih godina 19. stoljeća. Godine 1873. rekao je da u Hrvatskoj živi i srpski narod, ali je istodobno

²⁴ Evans, n. dj., 110.

²⁵ Isto, 110-111.

²⁶ Isto, 111.

²⁷ Isto 101. To je najveći broj zadrugara koji je zapisan, a Evans ne tvrdi da je vidio, nego da mu je bilo »rečeno« da ima zadruga sa tako velikim brojem članova. Usp. o zadrugama moj rad: Hrvatske kućne zadruge I, Zagreb, 1989, 366.

²⁸ Isto, 104. Autor piće kako je oko Siska operirala hajdučka družina od 16 ljudi koji su se odmetnuli samo zato da ne idu u vojsku. Ipak, svoj su posao obavljali »po najplemenitijim principima«. I danas stariji ljudi nazivaju križanje četiriju cesta kod Zežine »Rauberfirtlom« što bi u prijevodu s njemačkog značilo razbojnička četvrt - dio, jer su tu često dočekivali putnike, osobito trgovce i plijenili im robu i novac. O tom usp. moj rad: Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća, Radovi, vol. 20, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb 1987, 129-158.

²⁹ Evans o tome, n. dj., 117 piše: »Stigli smo u Zagreb u času kad se davao koncert u korist ustanika. Iste noći kad i mi, u Sisak je stiglo trideset Hercegovaca. Oni su napustili svoje poslove u oslobođenoj Srbiji i hitaju u pomoć pobunjenjima braći. Gradani Siska nas, također, uvjeravaju da mnogi Hrvati i Slovenci iz Zagreba, Maribora, Ljubljane i drugih mjesta putuju na ratno poprište. Kruže neodređeno vijesti o uspješima ustanika, a u Sisku je zavladao veliko uzbuđenje zbog izvještaja da su Mostar i Trebinje pali u kršćanske ruke« (što nije bilo točno, D. P.).

istaknuo da je njihova domovina Hrvatska.³⁰ Bio je protiv razdora između Hrvata i Srba, predlagao prevladavanje nacionalnih proturječnosti i stišavanje strasti dok za to još nima vremena.³¹

On je smatrao da je bosansko-hercegovački ustanak prilika da se pomažući zajednički ustanike još više zbliže Hrvati i Srbi, a ne da ih pitanje pripadnosti tih pokrajina nakon mogućeg uspjeha još više podijeli. Zato je Mikanec prvi u Hrvatskom saboru, neposredno nakon izbijanja ustanka u Bosanskoj krajini, postavio zastupničko pitanje o pomoći ustanicima (26.8.1875), ali na njega nije dobio odmah odgovor.³² Njemu je to bila prilika da kao oporbeni političar osudi Hrvatsko-ugarsku nagodbu koja je dovela do toga da je »hrvatski narod svezanih ruku« u trenutku »kad nam braća pograbiše oružje za svoju slobodu«. Naime, on je smatrao da Hrvatska koja je imala izvjesnu autonomiju može u svoje ime istupiti i pomoći ustanak, a što to nije tako, krivi su bili nagodbeni odnosi u koje je narod uvela vladajuća Narodna stranka.³³

Tom je prilikom Mikanec rekao: »Dobivam izješće iz svoga prebivališta, a dobivate i vi slična izvješća svaki dan, kako se gomila broj bjegunaca, te kako je grozno gledati ovu sirotinju gladnu, podrapanu, bez kućišta, te kako hrvatski i nehrvatski trgovci bezdušno kupuju blago za nevrijednu cieniu, bila bi zasluga vlade, kad bi nastojala, da se toj nečovječnoj trgovini na put stane«. Tom je prilikom rekao da se u Hrvatskoj za ustanike skupljaju darovi i »da svaki rado doprinosi svoj dar na ublaženje biede bjegunaca«, ali da sva ta pomoć neće biti dovoljna jer su potrebe goleme. Pa iako Hrvatska »neobiluje, istina, velikim javnim dohodkom«, ali ipak treba otkinuti od onoga što zemlja dobiva prema Nagodbi s Mađarima. Zato je predložio da se iz autonomnih hrvatskih prihoda izdvoji za pomoć svota od 100.000 forinti.³⁴

Mikanec je dobro zapazio da je »naša domovina prva na udaru, te i prva dužna skrbiti se za odklon te pogibelji, toli ljubavi naprama stradajućoj braći, kao i u vlastitom najbližem interesu. Smatram s toga, da je ban (Mažuranić, D. P.) vlasan i dužan, čim skorije o tom nastojati, tako da se naglašena pogibelj od naše domovine odkloni, te kako da se po mogućnosti bar u tom pogledu ublaži skrajna bieda naše braće«. Zahtijevao je pomoć za ranjenike, pokapanje mrtvih, intervenciju nekih međunardnih organa jer u protivnom Evropi prijeti opasnost od pošasti, a protiv toga neće biti dovoljni diplomatski dogovori. Pozvao je i zastupnike zajedničkog sabora u Budimpešti da o tome obavijeste Mađare kako će Hrvati u protivnom prekinuti svaku vezu s njima ako im ne dopuste da pomognu svojoj braći u borbi za slobodu.³⁵

Predložio je da se oko humanitarne pomoći bosanskim ustanicima okupe svi bez obzira na stranačku i nacionalnu pripadnost. On je osobno oprostio

³⁰ Mikanec je prema Parlamentarnoj povjesti Kr. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije II, M. Polića rekao u Saboru: »Nisam Starčevićanac jer priznajem da u našoj domovini ima naroda srpskog (...) Meni je svejedno, naziva se tko Srbinom ili Hrvatom, sam neka bude vjeran sin hrvatske domovine, neka se vjerno bori za čast i ugled naroda« (n. dj., 188).

³¹ Isto, 211.

³² Saborski dnevnik Kr. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, sv. II, godina 1875-1878, Zagreb 1900, sr. 7-8.

³³ Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. i njezine djelomične revizije 1873. vladajuća Narodna stranka imala je u svojim redovima i dio bivših unionista (mađarona).

³⁴ Saborski dnevnik II, 8.

³⁵ Isto.

Starčeviću, Miškatoviću i proti N. Begoviću koji su ga napadali i vrijeđali³⁶ jer je smatrao »da nam treba jedinstvena postupka« s obzirom na opasnost koja postoji na obalama Une i Save, tj. na granici prema Bosni.³⁷

Uskoro je ban Ivan Mažuranić odgovorio Makancu da hrvatska zemaljska vlada neće odobriti zatraženu svotu za pomoć bosansko-hercegovačkim ustanicima i njihovim izbjeglicama i ranjenicima na području Hrvatske. To je obrazložio činjenicom da u zemaljskom proračunu nema sredstava za te svrhe, a zatim da ti troškovi spadaju na čitavu Austro-Ugarsku, a ne samo na Hrvatsku. Isto tako je odgovorio da vlada i ban ne mogu ništa učiniti da se pruži liječnička i humanitarna pomoć ustanicima jer to je vanjska politika, a ona po Nagodbi ne spada u djelokrug djelovanja i ovlaštenja hrvatske vlade. Zaključio je da opozicija može u Saboru govoriti sve što hoće, ali vlada ne smije uraditi sve što želi i završio: »Vam je bilo slobodno pokušati srce ove kuće,³⁸ ali ja govorim umu ove vis(oke) kuće i uzdam se u njezinu mudrost neka neide onim tragom kojim je vodi g. dr. Makanec, jer najveća opasnost pogibelj obstanku i životu ove kuće stoji u tom, ako se mieša u poslove, koji nespadaju u djelokrug naš.«³⁹

Nato je Makanec počeo govoriti napamet stihove iz Mažuranićeva *Smail age* htijeći time istaknuti razliku između onoga što je raji napisao Mažuranić-književnik i što u praksi radi Mažuranić-političar, ali je bio ušutkan i prešlo se dalje na dnevni red. Makančev govor u Saboru o pomoći ustanicima imao je odjeka u gotovo svim hrvatskim a i ponekim inozemnim novinama, a novosađska »Zastava« tiskala ga je u cijelosti nastojeći na taj način potaknuti Kneževinu Srbiju da zarati protiv Turske.⁴⁰ Međutim, te novine nisu objavile i Mažuranićev umjereni odgovor koji govori o nemogućnostima hrvatske vlade da uklješten Nagodbom učini nešto više za raju u Bosni. Ipak, Makančev zahtjev nije bio uzaludan jer su nakon toga pojedinci i odbori za pomoć uradili vrlo mnogo da se pomogne izbjeglicama koji su se nalazili na području Hrvatske, Slavonije i Vojne krajine. Neslužbena Hrvatska uradila je ipak sve ono što službena nije mogla.⁴¹

3. RAD ODBORA ZA POMOĆ I SMJEŠTAJ IZBJEGLICA U SISKU I OKOLICI

Ustanovili smo da je Makanec kao sisački zastupnik prvi pokrenuo pitanje pomoći bosanskim ustanicima u Hrvatskom saboru i da je do spoznaje o potrebi takve akcije došao u mjestu u kojem živi, a to je bio Sisak ili Petrinja odakle je vjerojatno potkraj 1875. preselio u Zagreb. Ta su dva grada tada prednjačila u Hrvatskoj u osnivanju odbora, skupljanju pomoći i smještaju bosanskih prebjega koji su iz dvorskog i kostajničkog područja upućivani preko ta dva grada dalje u unutrašnjost zemlje. U Sisku su se na tom poslu posebno istaknuli gradski trgovci, činovnici, učitelji, a među prvima je bio gradonačelnik Franjo Lovrić te trgovac i političar V. Kotur.

Glavni odbor za pomoć bosanskom ustanku radio je u Zagrebu, a pokrenulo ga je uredništvo lista »Obzor« već 18. kolovoza 1875, dakle samo dva

³⁶ Isto, 10. Mislio je na Antu Starčevića, tada prvaka Stranke prava, novinara J. Miškatovića i pravoslavnog protu i pisca Nikolu Begovića.

³⁷ Isto.

³⁸ Misli na Sabor.

³⁹ Saborski dnevnik II, 20. Vanjske poslove vodila je tada zajednička austrougarska vlada, a Hrvatska je imala samo unutarnju autonomiju.

⁴⁰ H. Kapidžić, *Zastava o Bosni i Hercegovini III*, Sarajevo 1954, 153-157.

⁴¹ Mažuranić, Kukuljević, Strossmayer, Rački i svi drugi hrvatski političari osim A. Starčevića potajno su pomagali utanak i izbjeglice. O tome smo pisali u radu: *Odjel bosanskog ustanka*, n. dj., 147-151.

dana nakon izbijanja ustanka u Bosni.⁴² Prvi mu je dopis stigao 19. kolovoza iz Kostajnice gdje se moli za pomoć jer je narod preko Une »strašno nagnuo« bježati u Hrvatsku.⁴³ »Obzor« je objavio i proglas o potrebi osnivanja odbora u Kostajnici, Petrinji, Glini⁴⁴ i odmah dobio obavijest sisačkog dopisnika da je tamo ustrojen odbor.⁴⁵ Sličan odbor osnovan je i u Petrinji kao i okružni odbor za čitavo bansko područje.⁴⁶ Taj je odbor zamolio odobrenje krajiškog zapovjedništva da na čitavom području Banske krajine smije skupljati pomoć što je i odobreno. Sisački je odbor do 1. rujna skupio 165 forinti, a spomenuti sisački veletrgovac Kotur dao je sam 2.000 forinti.⁴⁷ »Obzor« je o njegovu primjeru humanosti bez primjera u to doba objavio uvodnik na prvoj stranici.⁴⁸ Istodobno je Milan Makanec u Saboru osobno skupio 315 forinti.⁴⁹

Osnovani su odbori i u drugim mjestima pa i u inozemstvu, npr. u Parizu čiji je potpredsjednik bio biskup J. J. Strossmayer. U izvještaju tog odbora hvali se nastojanje čitave Hrvatske da pomogne izbjeglim Bosancima, pa se ističe slučaj Petrinje koja je podigla barake i u njih smjestila bjegunce, zatim Dubica (Hrvatska) koja je osim vladine pomoći dijelila i poseban dodatak bosanskoj raji.⁵⁰ U Zagrebu je tih dana skupljeno preko 30.000 forinti, a sam Strossmayer je dao 10.000⁵¹ što je bio najveći iznos koji je uopće bio uplaćen. U Zagrebu se isticao posebice trgovac Ilija Guteša koji je bio jedan od glavnih pokretača zagrebačkog odbora za pomoć. U svojim rukama imao je svu pomoć ustaničkoj raji u banskom okružju, dakle duž Une i tzv. suhe međe od Dvora do Topuskog, osobito ustaničkim logorima u Čorkovači i Brezovači gdje se u to vrijeme nalazio i odred Petra Karadorđevića, ustaničkim imenom Petar Mrkonjić.⁵²

I tijekom 1876. isticao se svojim radom sisački odbor, koji je imao svoj »gospojinski dio« kao i zagrebački. Žene su obilazile kuće u gradovima, tražile pomoć, smještale prebjega i ranjenike.⁵³ Nekoliko dječaka odveo je Guteša na školovanje u Zagreb. U Sisku su, kao i u nekim drugim mjestima Hrvatske, organizirane zabave s tombolama čiji je prihod išao u korist ustanika.⁵⁴ O svim tim akcijama pisali su zagrebački »Obzor« i kraljevički »Primorac« te »Zastava« koja je izlazila u Novom Sadu kao glasilo vođanskih Srba.

Kad su u ljeto 1876. zaratile protiv Turske Srbija i Crna Gora i kad je objavljen proglas o sjedinjenju Bosne i Hercegovine sa Srbijom, promijenio

42 Usp. o tome moj rad: Odbori za pomaganje i bosanski prebjeci ..., n. dj., 221.

43 »Obzor«, br. 189, 19.8.1875. Izdavač »Obzora« bila je tada Narodna stranka, a urednik spomenuti Josip Miškatović. Najprije su pomagali ustanike u Hercegovini, a zatim i u Bosni.

44 Isto. Taj podatak potvrđuje činjenicu da je uredništvo »Obzora« bilo pokretač akcija oko osnivanja odbora za pomoć izbjeglicama.

45 Isto.

46 Isto, 189, 196 i 197.

47 Isto, 199, 1.9.1875.

48 Isto, 206, 10.9.1875.

49 Isto, 214, 20.9.1875. u Zagrebu je radio i ženski odbor u kojem su radile supruge najistaknutijih hrvatskih političara i kulturnih radnika, npr. Kukuljevića, Mrazovića, Senoe, Vončine i dr. Slično je bilo i u drugim gradovima pa i u Sisku.

50 D. Pavličević, Odbori..., n. dj., 223.

51 Isto. Strossmayer, Kotur, Guteša i Hrvatska su tada prednjačili u skupljanju pomoći ustanicima i izbjeglicama.

52 Logori su bili na samoj granici, u Trgovskoj gori, poviše Žirovca.

53 »Obzor«, 65, 20.3.1876.

54 Isto, 41, 21.2.1876. Guteša je pomoć koja je dobivena iz Londona dao za školovanje djece. I »O« 43, 25.2.1876. piše o radu sisačkog ženskog odbora za pomoć.

se odnos austrougarskih političkih i pograničnih organa prema ustanku, a isto tako i Narodne stranke u Hrvatskoj koja je dotad zdušno skupljala pomoć i slala ga na granicu prema Bosni. Stranka prava, pravaška omladina, A. Starčević i drugi istaknuti pravaši počeli su nakon toga sve više isticati povijesna prava Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu.⁵⁵ Tada se još više pojačao spor dijela hrvatskih i srpskih političara oko pripadnosti Bosne i Hercegovine i razvio pravi novinarski rat u kojem su prednjačili »Zastava« i »Obzor«.⁵⁶ I među odborima se nakon ulaska Srbije u rat sve više osjetila podjela na hrvatski i srpski dio. U tom se razdoblju u Sisku ističu srpski trgovci Stevo Pavlica i Jovo Bilbija koji je tad boravio u gradu. Oni su bili bliski, kao i Joco Kunić, trgovac iz Capraga, socijalističkoj skupini Vase Pelagića⁵⁷ i Petru Mrkonjiću, o čemu će biti više govora u daljnjem dijelu ove rasprave.

Prihvatt, smještaj, prehrana i liječenje izbjeglica počeo je na sisačko-banovinskom području već u prvim danima ustanka. Vijesti iz Kostajnice, Petrinje, Siska potkraj kolovoza 1875. govore o brojnim prebjezima koji su preplavili taj kraj. Iz Siska su javili da je samo u tijeku prvog tjedna ustanka prebjeglo 10.000 ljudi i 5.000 grla stoke.⁵⁸ U Petrinji su u spomenute barake smjestili 640 prebjega, mjesna čitaonica je skupljala pomoć, imovna općina je odobrila drvarenje, ispašu i žirovinu u svojim šumama bez naknade.⁵⁹ Slične su akcije provodene i u Sisku.

Kad je broj prebjega toliko narastao da se nisu mogli smestiti i prehraniti na području bivše Banske krajine i Siska, niti naći paše za brojnu stoku, počele su u ljeto 1876. krajiške vlasti preseljavati Bosance u unutrašnjost Hrvatske. Iz Siska javljaju 22. lipnja 1876. da se oko 20 tisuća ljudi kreše od Sunje, Siska i cestom preko Lonjskog polja u Moslavinu, bjelovarski i pakrački kraj.⁶⁰ Taj pokret raje bio je vrlo težak i mučan, pa se sisački gradonačelnik F. Lovrić obratio zemaljskoj vladi u Zagrebu i prosvjedovao zbog »soldačkog postupka gospode od general-komande«, tj. krajiške uprave.⁶¹ Zamolio je hrvatsko pučanstvo sisačke Posavine kao i mjesne župnike da pomognu izbjegloj raji. Kad je ta duga kolona stigla u Sisak, zakrčila je sve gradske ulice, parkove, Stari grad, sajmište i donijela gradskoj upravi velike probleme, osobito oko prehrane. Zato je Lovrić naložio gradskim pekarima da rade danonoćno, a dvije splavi su na Savi kod Galdova bile stalno u pokretu. Usprkos svim nastojanjima revnih Siščana, nisu ipak uspjeli prehraniti toliki narod, pa su uputili u Zagreb tri brzojava i zamolili pomoć u hrani. Sisački podžupan Muzler odmah je otputovao u Zagreb da se i osobno banu Mažuraniću požali protiv brutalnog odnosa krajiških vlasti prema bosanskim izbjeglicama.⁶² Nakon preseljavanja iz smjera Kostajnice i Sunje

⁵⁵ Starčević je bio protiv ustanka, protiv toga da Bosnu dobije Srbija ili Austrija, a branio je prava muslimana koje smatrao Hrvatima.

⁵⁶ O tome usp. moj rad: Polemika između hrvatskih i srpskih listova o pripadnosti Bosne i Hercegovine u doba ustanka 1875-1878, Akademija nauka BiH, pos. izd., knj. XXX, Odj. društ. nauka, knj. 4, Sarajevo 1977, 143-160. Dopunjeni rad pod naslovom: »Novinarski rat« oko Bosne i Hercegovine objavljen je u knjizi Na ruševinama Jugoslavije, Brugg - Zagreb, 1992, 110-135.

⁵⁷ U toj skupini koju često nazivaju kostajničkom bili su i poznati Dubičani braća Horvaćani, Kosta (S) Ugrinic iz Bos. Gradiške, Pelagić i drugi.

⁵⁸ »Obzor«, 191, 23.8.1875.

⁵⁹ Dotad su samo krajišnici imali besplatnu služnost šumama, tzv. drveninu koju su dobivali »gratis«.

⁶⁰ »Obzor«, 142, 23.6.1876. Austrijske su vlasti nastojale srpsko izbjegličko stanovništvo pomaknuti što dalje od granice nakon rata Srbije protiv Turaka da tako spriječi jačanje ustanka u korist Srbije.

⁶¹ Isto, 143, 24.6.1876.

⁶² Isto, 145, 27.6.1876.

počelo je drugo iz smjera Dvora i Petrinje, također preko Siska koje je također bilo mučno i ljudi su putom umirali.⁶³

Nakon udaljavanja Bošnjaka od granice u toku 1876. ostalo je u početku 1877. u Sisak prema tadašnjim podacima još 686 prebjega.⁶⁴ Potkraj te godine, nakon što je u rat protiv Turske ušla i Rusija i postigla zapažene pobjede u Bugarskoj, počeo je novi pritisak na raju u Bosni, pa se dotok novih izbjeglica povećao. I opet se raja kretala preko Petrinje i Siska u srednju Hrvatsku, pa su se ponovile gužve, ali je umjesto nevremena i oluje ovaj put bile jaka zima. Iza premrznute kolone ostajali su grobovi umrlih Bošnjaka. Siščani su se i opet istaknuli u pomoći i zbrinjavanju, osobito često spominjani gradonačelnik F. Lovrić, gradska uprava i ustanički mecena, veletrgovac u Sisku Kotur.⁶⁵ Nakon što su prezimili u Hrvatskoj 1877/78. u proljeće 1878. završio je ustanak i počelo je vraćanje Bošnjaka u njihov zavičaj. I opet su se kolone kretale uglavnom preko Siska, ali one nisu više bile tako brojne, gladne i iscrpljene.

U tim humanim akcijama pomoći izbjeglicama iz Bosne postupao je Sisak kao ni jedan grad u Hrvatskoj i zbog toga je često istican kao primjer dugima.

4. PREPISKE GRADONAČELNIKA LOVRIĆA I BANA MAŽURANIĆA O BORAVKU P. KARADORĐEVIĆA U SISKU

U Sisku su boravili ili preko njega putovali u Bosnu ili iz Bosne gotovo svi najpoznatiji ustanički vođe, dobrovoljci, novinari, putopisci poput spmenutih V. Pelagića, Ch. Yriarte, A. J. Evansa i drugih. Važno mjesto među njima pripada pretendentu na srpsko prijestolje, zatim zetu crnogorskog kneza Nikole, princu Petru Mrkonjiću, kasnije kralju Srbije od 1903. i kralju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1921). On je nakon završene časničke akademije u Francuskoj došao po izbijanju ustanka u Sisak, otud u Kostajnicu, Dvor i ustrojio svoje ustaničke logore na Trgovskoj gori, dakle na »suhoj medi« između Bosanske i Banske krajine.⁶⁶

Prepisku između Lovrića i bana Mažuranića objavio je još 1928. Josip Kožarić,⁶⁷ a na temelju njegova rada napisao je svoj prilog o prošlosti Siska i Fabijan Kovač i ostavio ga u sisačkom Gradskom muzeju.⁶⁸ On piše kako je u »to doba srpski princ Petar Karadorđević, star oko 30 godina živio u progonstvu u Švicarskoj, pa je (otud) došao u ove krajeve da podupre ustanak. Zadržao se u Dubici kod Maše Hrvačanina⁶⁹ pod imenom Petar Mrkonjić, a dolazio je često i u Sisak. Tu je potajno spremio dobavljene puške i streljivo u podrumu trgovca Steve Pavlice, a noćivao je u kući Joce Kunića u Capragu, zvanom »Božje oko«.⁷⁰

Budući da su vladini i krajiški organi doznali da se Petar Mrkonjić nalazi u Sisku i da se tamo skriva, nastojao je ban Ivan Mažuranić spriječiti moguću spor diplomatske prirode s Turskom, pa je o tome obavijestio gradonačelnika Franju Lovrića i zamolio ga 28. travnja 1876. da izvidi točnost vi-

⁶³ Isto, 149, 3.7.1876.

⁶⁴ Isto, 32, 9.2.1877.

⁶⁵ Isto, 275, 30.9.1877.

⁶⁶ Pomoć su primali iz susjednih sela, npr. Dobretina, Javnice, Rujevca, Žirovca i često upadali na bosanku s.

⁶⁷ U »Jutarnjem listu« - Zagreb, 6.5.1928.

⁶⁸ Inv. br. 11/1.

⁶⁹ O braći Hrvačanima pisao je Joka, Naše teme 10 - Zagreb 1982, 1723-1751.

⁷⁰ F. Kovač, n. dj., str. 1.

jesti koju mu je dostavio zagrebački gradonačelnik kako se Karadorđević skriva kod Joce Kunića u Capragu i da je »nasnubio do 60 uskoka za bosanski ustanak«. ⁷¹ Lovrić je uskoro odgovorio kako je osobno bio u Capragu kod Kunića, da je sve pregledao i da nije ništa našao, da u Sisku nije mogao naći nikakve dobrovoljce za ustanak jer ih tamo ni nema. Oni su u Sisku, navodno, poduzeli sve protiv »Karadorđeviću, Pelagiću i inim takozvanim buniteljima, emisarima, dopisnicima«, ali da je sve što je urađeno za ustanak bilo u doba zime, te da je sve što je prikupljeno već na turskoj strani. ⁷²

Mažuranić je nato odgovorio da je dobio pouzdane vijesti da se Karadorđević ipak nalazi kod Kunića, da ima tamo 5.000 pušaka skriveno, pa da Lovrić mora uz pomoć oružništva Kunićeve kuće nadzirati i pretražiti i o svemu obavijestiti. ⁷³ Taj je odvratio da je sve poduzeto, da su Kunić i njegova supruga već uzbuđeni zbog česta uznemiravanja, ali da nikakvih sumnjivih stvari ili osoba nije našao. On ne zna da li se oružje i Karadorđević skrivaju možda u nekoj drugoj kući u Sisku. ⁷⁴ Nakon nekoliko mjeseci Mažuranić je opet pisao Lovriću kako je od krajiškog vojnog zapovjedništva dobio obavijest da je Karadorđević bio u Glini i otud se zaputio u Sisak, pa da je opet bio u istoj, Kunićevoj kući. U njoj se, navodno, prilikom posljednje pretrage sakrio u dimnjak. Budući da se on sprema na nove akcije na granici, potrebno je da Lovrić poduzme protiv njega još strožije mjere. ⁷⁵

Na ovaj je dopis Lovrić dao opširno obrazloženje u kojem tvrdi kako je neizravno ispitivao sve u vezi s Kunićem, Karadorđevićem i ustankom i doznao kako se Kunić izjasnio da je potpora ustanku nužna, da je Karadorđević pravi »muž i junak«, ali da ne zna da li je on još u ustanku ili je već u Beču ili Budimpešti. ⁷⁶ Njemu je postalo smiješno da se u vrijeme kad je zaratila Srbija, kad su se tri carstva zauzela za mir i rješenje istočnog pitanja, da se koja stotina »neukih siromaka u Bosni« bavi pljačkom, da tamo ubije kojega Turčina ili spali nekoji čardak, a da za to vrijeme Turci za osvetu pobiju deset puta više kršćanske raje i popale njihova sela. Zatim je Lovrić dodao da je njegovo osvjedočenje »da je vrijeme ikakova Karadorđevićeva djelovanja od onoga časa minulo, kada je Srbija zavojevala na Turke, i da, kako sada stvari stoje Kar(adorđević) nema nikakova političkoga prijatelja u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji, osim može biti iz koristoljublja jedinoga Kunića«. ⁷⁷

Iz čitave korespondencije vidi se da je F. Lovrić više znao nego što je javljao, da je bio lukav, da je dopuštao mogućnost da Kunić ipak krije Karadorđevića, ali ga on, tobože, nije mogao nikako uhvatiti. Na kraju prepiske savjetuje Mažuraniću i zapovjedniku Krajine generalu Mollinaryju da napišu Karadorđeviću pismo da Kunićeve adresu, da kažu kako znaju da je bio u Glini i da se skrivao po kojekakvim mjestima u Sisku, ali da mu to nije potrebno, da se on može, kako i priliči čovjeku njegova staleža, slobodno kretati u Sisku, Petrinji, Glini, Kostajnici. Tako bi se i Mažuranić i

⁷¹ M. Andrijić, n. dj., 5 prenosi istu prepisku koju je objavio Kožarić, a zatim prepisao Kovač. Pismo je datirano sa 28. travnja 1876.

⁷² Isto. Lovrić odgovara kako je zagrebački načelnik koji je obavijestio Mažuranića o Karadorđeviću vjerojatno »šaljivdžiji nasjeo«.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Lovrić je 4. svibnja 1876. odgovorio opet uvijeno kako bi skinuo sumnju sa sebe.

⁷⁵ Isto, 30.11.1876.

⁷⁶ Isto. Iz Lovrićeva pisma vidimo da je bio vješt peru, ali i oprezan, dvosmislen.

⁷⁷ Isto. Lovrić daje do znanja da je Kunić radio za Mrkonjića zato što je bio dobro plaćen.

Lovrić riješili brige oko »kukavnoga Kunića i radi spletkarenja kneza Karadorđevića«.78

Da je Lovrić kao pristaša oslobodilačke borbe bosanske raje usprkos svemu znao za kretanje i boravak P. Karadorđevića u Sisku, potvrđuje Josip Kožarić, odnosno J. Kovač izjavom drugoga sisačkog trgovca, Steve Pavlica. Naime, turski konzulat u Beču doznao je da Karadorđević skriva oružje za svoju četvu u Pavličinu podrumu u Vojnom Sisku. Stoga su uputili svog službenika u Zagreb da uz popratno pismo ode u Sisak i provjeri tu vijest. Kad je turski službenik došao i odsjeo u hotelu, zapravo svratištu »Mali Kaptol«, a zatim se obratio Lovriću da izvrši uviđaj kod Pavlice. Taj je pogledao njegove dokumente i posumnjao, tobože, u njihovu vrijednost, stavio Turčina pod stražu dok u Zagrebu ne provjeri vjerodostojnost njegovih pisma. Idući je dan došao i rekao da je sve u redu, ispričao se Turčinu i uputio ga sa svojim ljudima Pavlici. U međuvremenu je poslao Lovrić gradskog vjećnika Steidela Pavlici s porukom da sve što ima u podrumu sakrije. Taj je kolima razvezao puške u sisačku okolicu i kad je službenik stigao, nije ništa našao. Na to je taj odgovorio da je tako nešto i očekivao.79

Uskoro je završio ustanak, ustanici su se počeli vraćati svojim kućama, a Sisak je opet bio prepun okupacijske vojske kojoj je taj grad bio polazna točka za put prema Bosni. Kad je završilo zauzeće i protuokupacijski pokret Muslimana, počela je agitacija za odlazak raznih stručnjaka u Bosnu. Iz Hrvatske su zbog poznavanja jezika i prilika otišli mnogi i u Sarajevu, Banji Luci, Tuzli i drugim gradovima osnivali moderne evropske službe i urede. Poneki su za zasluge oko dobivanja Bosne i Hercegovine nakon okupacije 1878. primili i visoka odlikovanja. Među njima bio je i čuveni sisački gradonačelnik Franjo Lovrić⁸⁰ koji je dobio viteški red Franje Josipa I. Tada se još nije znalo koliko je on uradio da Bosnu dobije Hrvatska, ili bilo tko drugi, samo da se ona oslobodi.

5. SISAK U ZAPISIMA PETRA MRKONJIĆA

U svojim Dnevnim zapiscima Petar Karadorđević-Mrkonjić često spominje Sisak, Petrinju, Kostajnicu, Glinu, Dvor i druga mjesta u kojima je proveo gotovo godinu dana kao ustanik. Suradivao je i s brojnim ljudima iz tih mjesta, osobito s trgovcima, svećenicima, političarima, činovnicima civilne i krajiške uprave. Njegove dnevničke uspomene samo potvrđuju navode koje smo iznijeli u prethodnom dijelu.

U kolovozu 1875. došao je Karadorđević najprije u Sisak, a zatim produžio braći Hrvacanima u Dubicu, otud u Jasenovac pa opet u Sisak kamo je došao 2. rujna kad je ustanak već bio u punom jeku. Odsjeo je, kako sam piše, u Capitelu, a prijavio se pod tajnim imenom kao R. Sonnino.⁸¹ Uskoro se zatim upoznao s trgovcem Jocom Kunićem iz Capraga koji mu je govorio o nekom karlovačkom popu, navodno velikom rodoljubu koji također organizira ljude za ustanak.⁸² Zatim se u Sisku upoznao i s Ilijom Gutešom,

78 Isto. Pod »spletkarenjem« Lovrić očito misli na nastojanje Karadorđevića da se uz pomoć ustanka dokopa prijestolja na kojem su bili tada Obrenovići.

79 F. Kovač, n. dj.

80 Isto. Dobio je »Viteški red Franje Josipa I«. O njemu vidi: Miroslava *Despot*, Razmatranja Franje Lovrića o podizanju trgovine u Hrvatskoj za vrijeme ilirizma, Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća, Zagreb 1984, 199-221.

81 Petar *Mrkonjić*, Dnevni zapisci..., nd. dj., 25.

82 S velikom vjerojatnošću pretpostavljamo da je to bio Nikola Begović koji se bavio književnošću, etnologijom i velikosrpskom nacionalno-političkom agitacijom. Usp. o njemu Hrvatski biografski leksikon 1, Zagreb 1983, 591-592.

predstavnikom zagrebačkog odbora za pomoć ustanku.⁸³ Kad su nabavili puške za ustanike zapisuje Mrkonjić 12. rujna kako su ih sakrili »kod Kunića u Capragu«.⁸⁴ To potvrđuje da je Mažuranićeva obavijest da se puške kriju kod Kunića bila točna i da sisački gradonačelnik Lovrić nije htio prokazati ustanike i njihove akcije.

Uspostavio je Mrkonjić veze i s drugim djelatnicima, Hrvatima i Srbima, npr. s trgovcem Koturom i njegovim prezimenjakom popom iz Crkvenog Boka, zatim s petrinjskim gradonačelnikom Stjepanom Pejakovićem,⁸⁵ trgovcem Pavlicom i drugima.⁸⁶ Iz Siska su predstavnici odbora odlazili skoro svakodnevno u Zagreb i dopremali oružje, opremu i streljivo i sve to pohranjivali u Sisku odakle su, uglavnom noću, prebacivali to seljačkim kolima prema logorima na Trgovskoj gori ponad Zirovca. U Sisku su se sastajali u svratištu kod »Cara«.⁸⁷ U sisačkom odboru izbila je i prva svađa između pristaša dinastija Obrenovića i Karadorđevića, a Mrkonjić tvrdi da je u tom odboru većina ipak bila za njega,⁸⁸ iako su govorili da on za »bošnjački presto radi«.⁸⁹

Drugu polovicu rujna i čitav listopad proveo je Mrkonjić u logorima Čorkovači i Brezovači, pa je rijetko, samo kad je to bilo neophodno, navraćao potajno u Sisak. Tako je 21. listopada bio u Sisku i otud produžio u Zagreb i Beč gdje je kupovao puške za ustanike.⁹⁰ Potkraj studenoga opet je u Sisku, pa piše: »Na željeznici dočekao me je Joca Kunić, i otišao sam pravo kod njega u Caprag«.⁹¹ Nakon desetak dana otišao je iz Siska u Bešlinac, pa otuda u svoj logor. Uskoro je sudjelovao na skupštini svih ustanika u selu Jamnici (danas Javnica) gdje su ga pristaše Obrenovića pokušali istjerati iz ustanka, pa su za vojvodu umjesto njega koji je vojnički bio najspremniji izabrali Slovenca Miroslava Hubmajera. Spremali su se da ga i likvidiraju a jedan od rijetkih vođa koji su ga podržavali bio je Vaso Pelagić.⁹²

Sve do 5. travnja 1876. nije Mrkonjić imao dodira sa Siskom, a tada piše retke koji potvrđuju navode iz prepiske Lovrić-Mažuranić: »Dode jedan čovek od policije i saopšti Kuniću da je Sisačka prefektura (policija, D. P.) dobila nalog da se sve koji se kod njega nalaze uhvate, i per-šup u Zagreb doteraju; a osobito ima strog nalog da se ja uhvatim i nadem. Ovaj nam je glas potvrdio direktor pošte, koji je kazao jednom našem ustašu (tj. ustaniku, D. P.) da se dobro čuvamo, jer je došao nalog iz Zagreba da se svi pohvatamo. Svi su se razišli od Kunića i sedili su u obližnjoj šumi. Odma sve stvari posakrivamo gde smo god mogli«.⁹³ Dva dana kasnije došla je

83 Guteša je bio poznati zagrebački veletrgovac mecena i politički radnik. Zalagao se za suradnju Hrvata i Srba, osobito u doba ustanka.

84 P. Mrkonjić, n. dj., 27.

85 Pejaković je za Petrinju bio ono što je Lovrić godinama bio u Sisku, ne samo gradonačelnik, nego i zastupnik u Saboru i pokretač gospodarskog i kulturnog razvoja. Bio je osnivač i dugogodišnji voditelj Gospodarskog društva u Petrinji - Petrinjske Gospodarske bratovštine o kojoj je pisao I. Golec u Acta historico-oconomica, br 15, Zagreb 1988, 181-194.

86 P. Mrkonjić, n. dj., 27.

87 Isto, 28.

88 Isto, 29.

89 Bio je to pokušaj da se preko bosanskog prijestolja u slučaju uspjeha dode i do srbijanskog ili crnogorskog što je Petru Karadorđeviću uspjelo djelimice 1903. i u potpunosti 1918. kad je postao kraljem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

90 P. Mrkonjić, n. dj., 53.

91 Isto, 54.

92 O tome više u mom radu Odjek bosanskog ustanka..., n. dj., Radovi 4, 121-196.

93 Isto, 71.

policija Kuniću i sve su pretražili, ali ništa nisu našli; ja sam se sakrio bio u odzaku«. Zatim su došli nova trojica, izravno iz Zagreba, ali je njih lukavi Kunić počastio, a zatim tako opio da nisu mogli ništa vidjeti.⁹⁴

Tjedan dana kasnije dobio je Mrkonjić obavijest da će policija doći Kuniću tražiti puške, pa ih je sve dao zakopati u njegovu vinogradu.⁹⁵ Istodobno su bila zaplijenjena u Glini kola s 250 pušaka, a 26. travnja 1876. došla su dva seržana i obavijestila Kunića da će kod njega opet biti »vizitacija«, tj. premetačina zbog skrivenog oružja. Upravo u to vrijeme tu se nalazio i Pelagić za kim su također tragali i uskoro ga i uhitili.⁹⁶ I posljednji dan boravka na tom području proveo je Petar Karadorđević-Mrkonjić u Sisku i opet kod trgovca Kunića. Kad je napuštao ustanak došao je 6. lipnja 1876. iz Gline preko Petrinje u Sisak gdje je ujedno bio i kraj njegovih dnevnčkih zapisa.⁹⁷ Već je sutradan iz Siska preko Zagreba i Graza otišao u Beč i više se nije pojavljivao ni u tom kraju ni u bosanskom ustanku.

Naveli smo sve to da vidimo kako je Sisak bio glavno središte i stjecište svih akcija vezanih uz bosanski ustanak, a isto tako da pokažemo kako je većina njegovih građana od gradonačelnika Franje Lovrića pa sve do običnih žitelja, sitnih službenika, pa čak i onih koji su radili u redarstvu, bila sklona ustanicima i njihovoj akciji na oslobođenju Bosne i Hercegovine.

Međutim, treba dodati da su sisački Hrvati, osobito pristaše Stranke prava i Narodne stranke očekivali da će Bosna i Hercegovina kad se oslobode po povijesnom pravu pripasti Hrvatskoj, ako ne cijela onda makar njen zapadni dio koji se nazivao »Turska Hrvatska«. Od Bosne kao zaleda, trgovačke i sirovinске baze očekivao je Sisak mnogo kao i od slobodne plovidbe Savom i produženjem željezničke pruge od Siska do Kostajnice, Novog, Banja Luke i po mogućnosti sve do Sarajeva.

ZAKLJUČAK

U drugoj polovici 19. stoljeća Sisak se zbog svoga izuzetnog položaja na dvije plovne rijeke počinje ubrzano razvijati. Tomu je pridonijela orijentacija Austro-Ugarske prema istoku, izgradnja željeznice s kojima je 1862. povezan sa Zagrebom, Bečom i Trstom i 1873. s Rijekom, ustanak u Bosni i Hercegovini 1875, zaposjedanje tih pokrajina 1878. i ukidanje Vojne krajine 1881. godine. Sve je to omogućilo povezivanje Civilnog i Vojnog Siska u jedan grad, porast prometa u riječnoj luci, potiskivanje Petrinje, preuzimanje prvog mjesta u toj regiji i čvrstu povezanost u srednjohrvatskom prostoru u trokutu gradova kojega su činili Sisak, Zagreb i Karlovac.

Kad je 1875. izbio ustanak u susjednoj Bosni, Sisak je postao stjecište i ishodište svih onih koji su krenuli prema Istoku kao ustanici, trgovci, uhode, političari, novinari i putopisci. Grad i njegovu okolicu pohodili su ugledni inozemni publicisti poput Engleza Evansa i Francuza Yriartea koji su ostavili vrlo značajna i zanimljiva svjedočanstva o gradu, njegovu razvoju, izvanrednom položaju, mogućnostima razvoja u budućnosti s osvrtnom na njegovu prošlost kad je kao Siscija bio središte rimske Panonije.

U Sisku je tada živjelo mnogo poznatih ljudi, kao npr. odvjetnik a zatim sisački saborski zastupnik Milan Makanec koji je u Hrvatskom zemaljskom

⁹⁴ Isto, 72. Opet su, kako piše Mrkonjić, došli prethodno Kuniću i obavijestili ga kako će kod njega izvršiti premetač.

⁹⁵ Isto, 73.

⁹⁶ U Kozibrođu na Uni kad je pokušao prijeći u Bosnu i otud ga preko Siska otpremili u Zagreb i dalje u internaciju u Mađarsku.

⁹⁷ P. Mrkonjić, n. dj., 103. I na putu od Siska do Zagreba on se predstavljao kao Kunićev čovjek koji tobože nije slučajno ponio svoje dokumente.

saboru prvi postavio pitanje pomoći bosanskim prebjezima i ustanicima. Osim njega, isticali su se gradonačelnik Franjo Lovrić, trgovci J. Kunić, V. Kotur, S. Pavlica, podžupan Muzler i drugi. Oni su organizirali jedan od prvih i najaktivnijih odbora za pomoć ustanku, a isto tako su imali zavidnu organizaciju za primanje, smještaj, prehranu i liječenje izbjeglica i ranjenika za koje su podigli i posebne barake u Capragu, smjestili ih u Stari grad i pojedine škole. U tom se poslu posebno isticao F. Lovrić koji je vodio zanimljivu prepisku s banom Ivanom Mažuranićem i na izravne navode da se u gradu nalazi princ i prijestolonasljednik Petar Karadorđević, ustaničkim imenom Petar Mrkonjić, da ga treba svakako uhvatiti, zaplijeniti tovar pušaka i streljiva, odgovarao da o tome ništa ne zna. Na taj je način puno pripomogao ustaničkoj borbi kao i oslobođenju Bosne.

Spomenuti Petar Karadorđević Mrkonjić vodio je svoje ustaničke zapise iz kojih se potvrđuje da je Sisak, a isto tako i njegovi rodoljubi poput Lovrića, Kunića, Kotura i drugih imali zapaženu ulogu u tim zbivanjima. Objavljivanjem tih zapisa pokazalo se bjelodano da je gradonačelnik Lovrić bio prva ličnost grada, veliki rodoljub, ali i političar koji je usprkos stalnom nadzoru našao načina da pomogne ugroženoj bosanskoj raji. On je kao istaknuti političar, zastupnik u Hrvatskom saboru i gospodarski stručnjak vjerovao da to radi za dobrobit rodnog grada koga je kao gradonačelnik godinama uspješno vodio.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DIE ROLLE VON SISAK ZUR ZEIT DER ÖSTLICHEN KRISE UND DES BOSNISCH-HERZEGOWINISCHEN AUFSTANDES (1875-1878)

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, insbesondere nach Erhalt der Eisenbahnverbindung über Zagreb (1862), kommt es zu einer beschleunigten Entwicklung des Marktfleckens, beide Teile vereinigen sich und Sisak wird zur Stadt. Ein wichtiger wirtschaftlicher Schenkel im Dreieck mit Zagreb und Karlovac.

Dazu haben die Orientierung Kroatiens und Österreichs zu Bosnien und der Herzegowina, der Aufstand 1875 und die Okkupation dieser Provinzen 1878 beigetragen. Die Stadt, welcher jahrelang der agile F. Lovrić an der Spitze stand, unterdrückt das nachbarliche Petrinja, wird zu einem wichtigen Handelsmittelpunkt, Treffpunkt von Anhängern und Gegnern des Aufstandes, aber auch der Hauptpunkt für die Aufnahme und Unterbringung von bosnischen Flüchtlingen in Kroatien. In Sisak versteckte sich damals Petar Karadorđević, später serbischer König, vertreten vom bekannten Politiker M. Makanec. In der Stadt wirkten als Großhändler V. Kotur, S. Pavlic, J. Kunić und andere. Die Untersuchung bezüglich der Auführer in Sisak führte der Banus Ivan Mažuranić, und er wurde von vielen Reiseschriftstellern wie z.B. dem namhaften Engländer A. J. Evans und dem Franzosen C. Yriarte beschrieben.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.